

УДК 159.9.01:168
DOI <https://doi.org/10.26661/2310-4368/2024-3-5>

ПЕРСПЕКТИВИ ТЕОРІЇ ІГРОВОГО МОДЕЛЮВАННЯ ЖИТТЄДІЯЛЬНОСТІ ЛЮДИНИ ЯК СКЛАДНИКА КАНОНІЧНОЇ ПСИХОЛОГІЇ

Хайрулін О. М.

*кандидат психологічних наук,
доцент кафедри внутрішніх комунікацій
Національний університет оборони України
просп. Повітряних Сил, 28, Київ, Україна
orcid.org/0000-0001-7042-7948
oleg.khairulin.ph@gmail.com*

Ключові слова: *канон, гра, вчинок, критерій, постулат, постнекласична наука, онтологічне моделювання, матриця.*

Сучасні умови розвитку національної психології пов'язані з необхідністю врахування особливостей постіндустріального (інформаційного) суспільства, діалектичних змін типів наукової раціональності, актуальністю розвитку психології як постнекласичної науки. Ускладнюються об'єкти психологічного пізнання і, відповідно, емпірична перевірка й верифікація результатів досліджень. Особливо це є характерне для наукових об'єктів, які мають виразний епістемологічний вимір, інтелігібельну сутність і полідисциплінарний характер. Статтю присвячено актуалізації дискурсу канонічної психології як постнекласичної науки нового інтегрального (міждисциплінарного) типу. Уточнено зміст критеріїв канонічної психології як методологічних основ наукової репрезентації нового психологічного знання. На прикладі дослідження ігрового моделювання життєдіяльності суб'єкта в умовах невизначеності проаналізовано функціональну сутність атрибутів психологічної теорії, що претендує стати складником канонічної психології. Установлено, що система критеріїв канонічної психології першочергово містить такі канони: вчинковий, герменевтичний, трансцендентний, епістемологічний, онтологічний, феноменологічний, атрибутивності прагнення людини володіти світом через активність її психологічної сфери, іманентної придатності атрибутів психологічної сфери людини до наукової аксіоматизації, максимальної повноти наукового аналізу життєдіяльності людини. Вчинковий канон для розробки перспективної психологічної теорії має генетичне, системотвірне значення й виконує роль вихідної методологічної диспозиції. Виявлено відповідність основних узагальнень перспективної психологічної теорії ігрового моделювання життєдіяльності суб'єкта в умовах невизначеності критеріям канонічної психології. Концепт-моделями наведеної теорії, які відповідають змісту психологічних канонів, є: структурно-функціональна матриця ігрового моделювання в умовах невизначеності конкурентного середовища; концепт алгоритму ситуативного ігрового моделювання життєдіяльності людини; модель універсальної методологічної архітекtonіки утворення психобіотичних систем; концепт габітусу як суб'єктної матриці соціальної гри; підсумкова онтологічна модель психологічного поля гри. Визначено, що застосування критеріїв канонічної психології (канонів) дає змогу продовжувати модернізацію наукового апарату національної психології.

PROSPECTS FOR THEORY OF GAME MODELING HUMAN LIFE ACTIVITIES AS CANONICAL PSYCHOLOGY COMPONENT

Khairulin O. M.

*Candidate of Psychological Sciences,
Associate Professor at the Department of Inner Communication
National Defense University of Ukraine
Povitrianykh Syl Ave, 28, Kyiv, Ukraine
orcid.org/0000-0001-7042-7948
oleg.khairulin.ph@gmail.com*

Key words: *canon, game, act, criterion, postulate, post-non-classical science, ontological modeling, matrix.*

This article is devoted to the actualization of the discourse of canonical psychology as a post-nonclassical science of a new integral (interdisciplinary) type. The content of the criteria of canonical psychology as the methodological basis of the scientific representation for new psychological knowledge has been specified. An analysis of the functional essence of the attributes for the psychological theory, which claims to become a component of canonical psychology, was carried out on the example of the study of game modeling human life activities in uncertainty. It has been established that the system of criteria for canonical psychology primarily consists of the following components: canon of act, hermeneutic canon, transcendental canon, epistemological canon, ontological canon, phenomenological canon, canon of attribution for a person's desire to possess the world through the psychological sphere of human activity, canon of immanent suitability for attributes of the human psychological sphere to scientific axiomatization and the canon of maximum completeness of scientific analysis for human life. The canon of act for the development of a promising psychological theory has a genetic, system-creating significance and performs the role of an initial methodological disposition. The correspondence of the main generalizations for the prospective psychological theory of game modeling human life activities in uncertainty to the criteria of canonical psychology has been revealed. The concept-models of the given theory, which correspond to the content of psychological canons, are: structural-functional matrix of game modeling human life activities in uncertainty for the competitive environment; the conceptual algorithm of situational game modeling human life activities; a model of the universal methodological architecture for the psychobiotic systems formation; the habitus concept as a subject matrix of a social game; the final ontological model for the psychological space of the game. It was determined that the criteria application of canonical psychology (canons) allows to continue the modernization of the scientific apparatus for national psychology.

Постановка проблеми. Чільна кількість сучасних психологічних досліджень обмежує свій предметний і методологічний апарат якимось одним психологічним напрямом, у кращому разі з певними пріоритетами пострадянського діяль-нісного підходу. На нашу думку, це пов'язано з об'єктивними ускладненнями емпіричної перевірки й верифікації новітніх результатів психологічного пізнання, особливо тих упредметнень, які мають виразний епістемологічний вимір та інтелегібельний полідисциплінарний характер [12; 13]. Прикладами таких упредметнень є вчинок, комунікація / спілкування, праця, соціалізація, інтерсуб'єктивність, владарювання / управління, творчість, гра, ментальна репрезентація,

суспільна цінність та інші феномени складної соціальної природи. Наведена проблема залишається актуальною чи не від початку становлення психології як наукової дисципліни. Виразним історичним свідченням цього є перманентні методологічні розбіжності з-поміж окремих психологічних напрямів. Довготривалими й певною мірою тотальними є розбіжності критеріїв та нормативів верифікації наукових результатів біхевіоризму, психоаналітичного напрямку, гештальтпсихології, психосинтезу, діяль-нісного напрямку, когнітивної психології, психофізіології, коучингу та більшості інших психологічних напрямів. Тому відсутність єдиної для психології методологічної архітектоники, універсального методологічного

дизайну експериментальної перевірки й верифікації нового наукового знання викликає до об'єктивності відповідних досліджень якщо не критику та зауваження, то цілковито заслужені сумніви.

На причини такого стану справ указували відомі мислителі різних епох. Ще на початку формування сучасної науки шотландський філософ, психолог та історик, засновник асоціативної психології Дейвід Г'юм (1711–1776) заклав в основу своєї наукової програми логіку того, що *причинно-наслідковий зв'язок нічого не засвідчує про об'єктивну реальність*, а є лише породженим звичкою переконанням у просторово-часовій суміжності двох подій – *причини і наслідку* [12; 34]. Г'юм був першим із науковців, хто актуалізував питання про основи наукового раціоналізму, наголошуючи на тому, що *раціональні підстави базуються на сукупності суспільного досвіду, який безнастанно змінюється* [12, с. 139].

Буремне завершення ХХ століття і початок ХХІ лише загострили кризові явища в психології, що першочергово пов'язані з пошуком засновків й обґрунтувань для надійної верифікації психологічного знання (насамперед інтелігібельної експериментальної природи). Причиною цього стали об'єктивні соціальні зміни, що найперше пов'язані з домінуванням атрибутів постіндустріального (інформаційного) суспільства й особливостей реальності епохи постмодерну. Актуалізувалися також інституційні виклики до організації, технології та протоколів здобування нового наукового знання, що пов'язані з діалектичними змінами типів наукової раціональності (від класичного через некласичний до сучасного постнекласичного) і певним гальмуванням як світової, так і вітчизняної психології на цьому шляху. Український філософ, методолог, психолог і соціолог А. В. Фурман наголошує, що не лише розвиток, а й функціонування вітчизняної психологічної науки потребує стрімкої та повноцінної методологічної модернізації через те, що «постнекласичний світогляд сьогодні у своєму особистісному масиві дослідників перебуває на узбіччі філософсько-наукового дискурсу, де, як не парадоксально, владарюють *класичний і, в кращому разі, некласичний способи світорозуміння*» [14, с. 7]. Національна психологія продовжує залишатися на рівні статистичної перевірки зручних для вивчення наукових об'єктів, критеріїв, вибірок, показників і кореляцій, бажано без залучення складних та унікальних дослідницьких, насамперед міждисциплінарних, стратегій, методологій і засобів, що, як наголошує А. В. Фурман, «становлять окремих випадок *поліпарадигмальності*, яка сьогодні буйно процвітає насамперед у соціогуманітарних науках як один із засадничих принципів постнекласичного світогляду» [там само].

Українська науковиця, доктор психологічних наук О. А. Мельник солідарно з А. В. Фурманом зауважує, що «сьогоднішнє звернення до масиву накопичених протягом становлення психології знань має змінити свій характер. Необхідна більш об'єктивна та детальна реконструкція минулого на основі *нового ставлення до історичної дійсності*, яка втілена в її авторських джерелах – наукових текстах. З позицій *канонів*, які склалися в наукознавстві й вимагають однозначності та жорсткості в оцінці знань, теорій, їх пояснювальних можливостей, емпіричної обґрунтованості тощо, навіть найбільш зрілі сучасні теорії психології рідко або незначною мірою можуть їм відповідати» [3, с. 145–146]. Такий у певному розумінні критичний стан науковиця пов'язує з домінуванням у психології наукознавчих критеріїв, що оформилися в царині математичних і природничих наук. Водночас «чим більше психологія знаходить унікальним свій предмет, тим більш очевидним стає те, що їй необхідні власні способи пізнання й критерії його оцінки, власні методи наукового й історико-наукового аналізу та узагальнення, специфіку яких у свій час намагалися виявити Вундт, Джемс, Гусерль, Дільтей та ін.» [3, с. 146]. О. А. Мельник за необхідний спосіб розвитку національної психології обґрунтовано вибирає репрезентацію накопичених знань як відповідну наукову систему, що передбачає «наступність, взаємне доповнення і збагачення всіх найкращих ідей, які належать ученим-психологам», стосовно певної проблематики [там само].

Розгорнутий аналіз підстав для здійснення повноцінної методологічної модернізації сучасного психологічного пізнання на прикладі верифікації нового наукового знання про явище гри та ігрове моделювання життєдіяльності суб'єкта в умовах невизначеності ми навели в попередніх дослідженнях [18–26]. Задля розвитку відповідних висновків і пропозицій пропонується актуалізувати дискурс і проблематику *канонічної психології як сутісно-змістовного та методологічного фундаменту національної психології*, вибравши зразком проблемну сферу ігрового моделювання життєдіяльності суб'єкта в умовах невизначеності.

Мета статті полягає в теоретичному дослідженні перспективної відповідності психологічної теорії ігрового моделювання життєдіяльності суб'єкта в умовах невизначеності критеріїв (постулатів) канонічної психології. Завданнями дослідження визначено: 1) уточнити зміст критеріїв канонічної психології як методологічних основ наукової репрезентації нового психологічного знання; 2) здійснити теоретичний аналіз функціональної сутності атрибутів перспективної психологічної теорії, що претендує стати складником канонічної психології та відповідає його

критеріям; 3) на основі аналізу обґрунтувати психологічну теорію ігрового моделювання життєдіяльності суб'єкта в умовах невизначеності як складник канонічної психології.

Стаття має характер теоретико-методологічного дослідження, тому основними методами є феноменологічний, аналіз і систематизація наукових положень та підходів для теоретичного уточнення критеріїв (постулатів) канонічної психології як системотвірних атрибутів перспективної психологічної теорії, виявлення й обґрунтування методологічних закономірностей психологічного знання як канонічного, методи наукової концептуалізації.

Результати дослідження. Про необхідність виокремлення серед інших психологічних напрямів саме канонічної психології наголошує у власних дослідженнях когорта відомих українських психологів (Г. О. Балл, В. О. Татенко, А. В. Фурман, І. П. Маноха, Т. М. Титаренко, І. В. Данилюк, П. А. М'ясоїд, О. В. Ловка та ін.) [2; 4; 8; 13–17]. Початком інституціоналізації канонічної психології прийнято вважати наукові відкриття видатного українського психолога, фундатора вітчизняної психологічної науки, автора історико-психологічної теорії вчинку, засновника канонічної психології, академіка Національної академії педагогічних наук, доктора психологічних наук, професора Володимира Андрійовича Роменця (1926–1998) [2; 4; 6; 7; 8; 13–17].

Відповідно до періодизації розвитку української психології за ознаками панівної методологічної основи (автор періодизації О. В. Ловка) інституціоналізація *канонічної психології* як один із результатів розроблення В. А. Роменцем теорії вчинку розпочинає *п'ятий (поточний) етап*, або *етап Відродження* [2]. Цей період розвитку національної психології, що розпочався із середини 70-х рр. ХХ ст. й триває донині, характеризується становленням *вчинково-онтологічної парадигми, психології діалогу в українській науковій психології* і як узагальнювальний результат – *постання канонічної психології* [2, с. 120–121]. Як висновує В. А. Роменець, «...взята як така, що визначає собою сенс людського життя, зрозуміла в її надзвичайному типовому значенні, подія стає взірцевою, архетипною, ортопсихічною, зрештою – *канонічною*, а сукупність таких подій упевнено визначатиме психіку людини. *Психологія, що звертає свій погляд на такі взірцеві феномени, називається канонічною*. ... Пошук психологічних закономірностей, чого свідомо прагнула психологія саме як наука, набуває додаткового осмислення: закономірності піднімаються до рівня життєвого, суттєвого канону і в його межах отримують власну своєрідність. *Канон є ідеалізованим феноменом, узятим у його буттєвій пов-*

ноті, достатній феноменальній вираженості, у зв'язку з певною сукупністю інших канонів. ... У каноні як еталоні – вихідна точка для судження про багатоманітність психічних проявів людини. Канонічна психологія спирається на широківідомі розвідки, концепції, що постали у філософії, філософії історії, біології, фізіології, соціології, власне психології» [6, с. 605].

Провідні українські науковці А. В. Фурман та П. А. М'ясоїд обґрунтовано виокремлюють *сутнісну функцію канонічної психології – здійснювати й утримувати об'єднане осереддя змістовно єдиного категорійного ладу постнекласичної психології* [15, с. 8, с. 15; 4, с. 452–453, с. 464]. А. В. Фурманом уперше надано академічне визначення *канонічної психології*: «...це *постнекласична наука нового інтегрального (міждисциплінарного) типу*, яка має історико-філософсько-психологічне об'єктне спрямування й предметно синтезує всі можливі культурно-гуманістичні змістовлення й епістемні форми-свідомства [наукові репрезентації], вивчає людину як творця і носія вчинкового способу перебування у світі й обґрунтовує її шлях (зокрема, принципи, підходи, методи, способи, засоби) до екзистенційної повноти і свідомісної вичерпності осмисленого життя» [15, с. 15].

Аналіз свідчить, що в базовому загальнонауковому сенсі інституціоналізація канонічної психології ґрунтується на сутності й змісті загальнонаукової дефініції *канон* (від грецьк. *κανονας* – палиця, переносно – правило, норма, зразок), згідно з якими *канон* – це: 1) *правило або система правил* будь-якого виду людської діяльності; 2) *аксіоматизована система основних наукових положень* та відповідний *корпус джерел*; 3) *унормована система символічних зразків та технологічних вимог*; 4) *інтегративно-регулятивний чинник*, що актуалізує питання про співвідношення традиції і новації, взаємодію творчої та репродуктивної діяльності; межі формалізації наукових систем; *критерії істинності нормативних положень*; джерела їхньої верифікації [12, с. 267]; 5) *досконала категоріальна система* [12, с. 277]; 6) *еталон суджень* про багатоманітність психічних проявів із конкретно уособленим упредметненням такої багатоманітності – самопізнанням і перевтіленням суб'єкта [16, с. 48]; 7) *фундаментальний робочий принцип або правило*, що, як уважається, підвищує ймовірність робити точні висновки та значущі відкриття [36, с. 156]. Наведені загальнонаукові методологічні позиції нами першочергово вважаються системотвірними, по-перше, для уточнення й систематизації критеріїв (постулатів) канонічної психології, по-друге, формулювання функціональної сутності атрибутів перспективної психологічної теорії, що пре-

тендує стати складником канонічної психології, і, по-третє, для обґрунтування теорії ігрового моделювання життєдіяльності суб'єкта в умовах невизначеності як складника канонічної психології.

Вихідною загальнонауковою позицією для подальшого виконання завдань дослідження пропонується вибрати логіку, методологію і теорію пізнання соціогуманітарних наук, зокрема в оптиці підходу італійського філософа Еміліо Бетті (1890–1970) [14]. Науковець обстоював *ідеал об'єктивного розуміння репрезентацій духовного життя людини (пізнання) в їх смислонаповнених формах*, значущих виявах, як-от культурних текстів та інших артефактів духовних цінностей. Із цією метою Е. Бетті запропонував *чотири канони (критерії) тлумачення зразків духовної культури*: 1) герменевтичної автономії об'єкта та іманентності стандартів герменевтики; 2) цілісності та зв'язності значень герменевтичних досліджень; 3) актуальності розуміння значень смислонаповнених форм репрезентацій культурного досвіду; 4) герменевтичної відповідності значення (у сенсі максимальної гармонізації тлумачень та їх погодженості з інтерпретатором та спонукою від об'єкта, тобто його феноменом) [12, с. 54].

Варто зауважити, що сутність наведених *канонів* (критеріїв) тлумачення зразків духовної культури авторства Е. Бетті незалежно збігається з рекомендаціями науково-виробничої групи АСМ/ІЕЕЕ (спілка авторитетних міжнародних організацій у сфері комп'ютерної обробки даних) щодо *критеріїв онтологічного моделювання й розробки сучасних інформаційних, насамперед наукових систем* [1]. Рекомендації АСМ/ІЕЕЕ виокремлюють дванадцять ключових (наскрізних) понять, визнаних фундаментальними в інформатиці та побудові онтологічних моделей, включно з науковими теоріями, будь-якого, насамперед складного, явища реальності: 1) зв'язування (binding); 2) складність великих завдань (complexity of large problem); 3) концептуальні та формальні моделі (conceptual and formal models); 4) несуперечність і повнота (consistency and completeness); 5) ефективність (efficiency); 6) еволюція (evolution); 7) рівні абстракції (levels of abstraction); 8) упорядкування в просторі (ordering in space); 9) упорядкування в часі (ordering in time); 10) повторне використання (reuse); 11) безпека (security); 12) компроміси та облік їх наслідків (tradeoffs and consequence) [1, с. 17]. Обґрунтування того, що перспективна психологічна теорія на прикладі ігрового моделювання життєдіяльності суб'єкта в умовах невизначеності має онтологічну сутність і структуру нами наведено в попередніх дослідженнях [20; 22; 23]. Зауважимо, що дискурс онтологічного моделювання як атрибуту сучасної психологічної герменевтики не є новим для наці-

ональної психології завдяки концепції онтологічних сутностей В. Л. Петрушенка [5].

За висновками Е. Бетті, *реалізація* певним дослідником *канонів* (критеріїв) тлумачення зразків духовної культури (пізнання) в практиці герменевтичного тлумачення культурних явищ та артефактів, що стосується насамперед текстів, охоплює *три стадії: рекогнітивну* (розпізнавальну), *репродуктивну* (відтворювальну) й *нормативну* (застосування здобутих знань). У цьому процесі *філологічний, критичний, психологічний та техніко-морфологічний підходи підпорядковуються історичному, епістемологічному тлумаченню герменевтично відтворюваного об'єкта* [12, с. 54].

Наведеній стадіальності герменевтичного тлумачення культурних явищ, як змістовно, так і формально, відповідає *канонічна психологічна модель вчинку* [7; 4; 6; 8; 10; 13], що стала основою відповідного (вчинкового) напрямку в психології. Вчинковий напрям у сучасній психології представлено науковими працями Г. О. Балла, В. О. Татенка, А. В. Фурмана, І. П. Манохи, Т. М. Титаренко, І. В. Данилюка, П. А. М'ясоїда та ін. Напрямок розвивається в програмах вітакультурної методологічної парадигми психологічної школи А. В. Фурмана [13–17]. Порівняння стадіальності герменевтичного тлумачення культурних явищ із психологічною моделлю вчинку свідчить, що початку рекогнітивної (розпізнавальної) стадії відповідає *перший, ситуаційний* етап вчинку. Репродуктивній (відтворювальній) стадії – *другий, мотиваційний* та *третій, дійовий* етап. Нормативній (застосування здобутих знань) стадії – *четвертий, післядіяльнісний, пострефлексивний етап*, який підсумовує результати конкретного акту пізнання й унормовує цей підсумок для подальших життєдіяльнісних активів. Отже, посилюється *канонічна сутність* ключового критерію (постулату), що *структурою канону є вчинкова модель*, тобто канон повинен забезпечувати свою реалізацію в усіх чотирьох фазах вчинку [17].

Розгляд суто психологічних *критеріїв* (у викладенні П. А. М'ясоїда – *постулатів*), *канонічної психології* варто розпочати із зауваження, що цей напрям психології, як інституціоналізоване наукове явище, досі перебуває у форматі наукового дискурсу. Водночас існує нагальна тенденція щодо завершення такої інституціоналізації, на що вказує низка наукових публікацій [7; 2; 3; 4; 6; 8; 13–17]. Зокрема, проблемі формулювання критеріїв / постулатів / нормативів канонічної психології присвячено низку досліджень українського методолога, психолога, соціолога та педагога, засновника вітакультурної методологічної парадигми А. В. Фурмана, який висногував, що *канон повинен проявлятися на всіх рівнях наукового*

пізнання й забезпечувати виконання будь-якого завдання в межах певної науки [13; 17]. Також наголошується, що поряд із винятково важливим значенням ментальних моделей, мислешем, категорійних матриць і типологічного підходу загалом важливу когнітивну й діяльнішу роль канони відіграють як *категорійні схеми й цикли*, що дають змогу стратегічно й тактично розв'язувати проблеми найвищого рівня складності. *Канонічна матриця* для створення продуктивних схем і циклів за А. В. Фурманом складається з «...чотирьох періодів (пізнання новації – проєктування нововведення – впровадження інновації – моніторинг змін) та відповідних їм десяти етапів (зацікавлення – ініціювання – дослідження – моделювання – продукування – апробування – обґрунтування – експертизування – розповсюдження – масове використання)» [13, с. 170]. Наведена матриця створена А. В. Фурманом згідно з вітакультурним підходом у соціогуманітарній науці та за принципами його авторського досвіду професійного методологування в різних сферах суспільного виробництва. Це означає, що об'єкт соціальної реальності (зразок духовної культури за поглядами Е. Бетті) першочергово рефлексується за допомогою філософських категорій «універсальне – загальне – особливе – одичне – конкретне» у двох системах координат, тобто бінарно за рівнями організації наукового знання, а саме за обсягом (мікро-, мезо-, макро- й глобальної науки) і за упредметненими репрезентаціями (теоретична, методологічна, прикладна та емпірична складові науки) [13, с. 120].

З метою розвитку методологічних ідей системомислєдїяльнїсного підходу, у царині якого запропоновано й обґрунтовано *шість канонічних ознак методологічної роботи*, А. В. Фурманом сформульовано *шість канонів* (канонічних критеріїв, ознак пізнавального діяння щодо будь-якого предмета) організації наукового знання [13, с. 162–163]:

- *поєднуваність* в основоположних, засадничих, центральних ідеях, епістемах, позиціях, поглядах, підходах, діях, речах;

- *ступенєвість (рівневість)* у взаємозалежному розміщенні концентрів, що критеріально визначається зростанням складності – формальної і змістової, кількісної та якісної;

- *циклічність*, яка є атрибутивною характеристикою розиткового функціонування будь-якого повноцінного концентру;

- *усвідомлюваність* (насамперед герменевтична) канонів як стрижневих системотвірних концептів-мислєформ усвідомленої дійсності;

- *відкрита розитковість та незавершеність онтології концептів* як досконалих інструментів мислєдїяльності й професійного методологування, а тому й уреальнення засадничих першо-

основ багатопараметричної взаємодії у форматі «Людина – Світ»;

- *універсальність* світоглядного розвитку пізнання й відтворення діалектики мислєннєвої роботи в загальнонауковому (полїдисциплїнарному) мережевому полі [13, с. 162–163].

А. В. Фурман акцентує, що *канонічна психологія* завдяки тому, що вона «звертає свій погляд на взірцеві психічні канони», є *синтезом природно-наукової, експериментальної психології та психології гуманістичної, дискурсивної* [6, с. 632–633; 16, с. 48]. *Канон психології – це еталон суджень* «про багатоманїтність психічних проявів із її завжди конкретно уособленим упредметненням – людським самопізнанням і перевтіленням» [16, с. 48]. Це «...досконале відтворення [людиною] всезагального. Людина “переступає” досконалий образ, щоб відчути нескінченне, і переступає нескінченне, щоб у чуттєвості відчути “вище захоплення”» [4, с. 451].

Позаяк «поле психологічного дослідження з позиції канонічної психології охоплює *індивідуальну, соціальну та історичну активність людини* [тобто є епістемологічним], де вона виявляє себе найповнішим чином», *канон психології стає феноменологічний канон*, у якому «...ці три площини людського буття згортаються в єдиний канон» [4, с. 451; 6, с. 632–633; 16, с. 48]. Такий висновок незалежно підтримує В. О. Татенко, аналізуючи «вчинок як єдність індивідуально-психологічного, суспільно-історичного та логічного» [6, с. 405].

Ґрунтовному висвітленню постулатів канонічної психології присвячено дослідження П. А. М'ясоїда [4, с. 450]. На основі висновків та наукових передбачень В. А. Роменця вчений пропонує зміст основного критерію канонічної психології в прямій постанові, включно з психологічною формулою: «*Канон є вчинок. ... Учинок-канон має такі ж канонічні складники*» [4, с. 450]. Ідеться про *канон як вчинковий принцип*. Тобто всі складники вчинку пропонуються як канонічні для наукової психології: 1) ситуація; 2) мотивація; 3) дія або акт творчості, акт освоєння світу; 4) післядія, пост-рефлексія [4, 6, с. 387]. Зауважимо, що П. А. М'ясоїд формулює основні засновки канонічної психології, користуючись дефініцією «постулат» [4, с. 450], яка відповідає смисловому повненню «канон» і використовується синонімічно із цим терміном для уникнення тавтології.

До низки критеріїв (постулатів) канонічної психології П. А. М'ясоїд у відповідному розділі власної монографії також зараховує: 1) *критерій наукового аналізу в максимальній повноті екзистенції, існування людини*; 2) *критерій атрибутивності прагнення людини володіти світом через активність її психологічної сфери*; 3) *кри-*

терії іманентної придатності до канонічного оформлення атрибутів психологічної сфери людини (характер, життєвий шлях, усі психічні процеси і явища, людська особистість, воля, мудрість, емоції й почуття, психічне життя загалом) [4, с. 451–452].

Додатковий аналіз наукової спадщини В. А. Роменця дав змогу уточнити такі критерії канонічної психології.

Трансцендентний канон, канонічний критерій трансцендентності психологічного знання, тобто здатності такого знання одночасно рекогнітивно, репродуктивно й нормативно репрезентувати дійсність у минулому, *hic et nunc* та в майбутньому, тому що «канон водночас “прагне” до чуттєвості і до подолання її, тобто до трансцендентності (потойбічності) й посеїбічності» [9, с. 930]; «людина поєднує в собі два світи» [6, с. 608]. «Головна суперечність історії – у прагненні людини розв’язати проблему взаємовідношення трансцендентального й феноменального, потойбічного й посеїбічного – залишається і вирішуваним, і невирішуваним. ... У цьому й полягає прийдешнє завдання і сам предмет психології» [6, с. 620].

Герменевтичний канон, канонічний критерій наукового функціоналізму мови, якою викладено теорію. В. А. Роменець зауважував: «Мова визначає собою світогляд, так що можна говорити навіть про дійсність та актуальність теорії лінгвістичної відносності (Сепір та Уорф). Функції мови – позначальна, експресивна, смислова, комунікативна – пов’язані з психологічною стороною характеру народу й у своїй єдності лежать в основі побудови народного світогляду» [6, с. 616].

Епістемологічний канон (канонічний критерій іманентної історико-культурної сталості предмета теорії). В. А. Роменець обґрунтовує зміст цього канону: «Формування нового світогляду завжди спирається на поступальний хід мови... Тут великим підґрунтям народного світогляду є фольклор, який дає певний набір своєрідних взірців поведінки окремих людей, груп, шарів (страт), народу загалом. К. Юнг звернув особливу увагу на існування таких архетипів колективного несвідомого. Це, без сумніву, один із найтипівіших проявів психологічного канону, який формує вже розвинені типи не тільки поведінки, а й світогляду і мови» [6, с. 616].

Рухаючись до виконання третього завдання нашого дослідження, вкажемо на особливе значення для аналізу сутності психологічної теорії як складника канонічної психології дискурсу, який розпочинає відома українська психологиня, фундатор української нарративної психології Н. В. Чепелева [27]. На основі досліджень Й. Брокмейера і Р. Харре, що були присвячені науковій розвідці

алгоритмів створення людиною культурних нарративів [мовою Е. Бетті – вербальних репрезентацій духовного життя людини у їх смислонаповнених формах], Н. В. Чепелева висновує, що «найбільш поширеними культурними схемами об’єктивування особистого досвіду є *оповідальні (нарративні) схеми*» [27, с. 128]. За висновками науковиці соціалізація людини й здійснюється як опанування такими схемами-концептами, що надає в подальшому змогу створювати їх самостійно. Це відбувається завдяки тому, що суб’єкт протягом своєї соціалізації звикає до широкого репертуару сюжетних ліній, тобто вростає в *культурний канон нарративних моделей* [там само]. Такий процес нарративної і дискурсивної «освіти», тобто соціалізації, за висновками Н. В. Чепелевої, відбувається тоді, коли діти починають говорити та слухати історії [там само]. Фактично йдеться про всі три сформульовані Е. Бетті стадії реалізації суб’єктом канонів (критеріїв) тлумачення зразків духовної культури в практиці наукової герменевтики – рекогнітивної (розпізнавальної), репродуктивної (відтворювальної) і нормативної, про що зауважувалось раніше. Тобто новітня психологічна теорія, здобуваючи статус складника канонічної психології, має відповідати формі *культурного канону нарративних моделей*, що також підпорядковується атрибутам онтологічної організації наукової інформації [1; 5; 23; 26]. Культурний канон нарративних моделей суттєво розвивається й уточнюється змістом канонічних ознак методологічної роботи, категорійними схемами й циклами, що були сформульовані А. В. Фурманом [13–17]. Атрибутивність відповідності нового психологічного знання каскаду філософських категорій «універсальне – загальне – особливе – одиничне – конкретне», наданих у двох системах координат: 1) обсягу (мікро-, мезо-, макро- й глобальної науки); 2) типів упредметнених наукових репрезентацій (теоретичний, методологічний, прикладний та емпіричний складники науки) створює зміст канонічного критерію, який уважаємо за доцільне поіменувати як *онтологічний канон*.

Висновки. Отже, система критеріїв канонічної психології як методологічних основ наукової репрезентації нового психологічного знання першочергово складається з таких канонів-компонентів:

1. Вчинковий канон (канонічний критерій, постулат вчинкової моделі перспективної теорії).
2. Герменевтичний канон (канонічний критерій, постулат наукового функціоналізму мови).
3. Трансцендентний канон (канонічний критерій, постулат трансцендентності психологічного знання).
4. Епістемологічний канон (канонічний критерій, постулат іманентної історико-культурної сталості предмета теорії).

5. Онтологічний канон (канонічний критерій, постулат онтологічної організації через категорійні схеми й цикли нарративних моделей).

6. Феноменологічний канон.

7. Канонічний критерій, постулат атрибутивності прагнення людини володіти світом через активність її психологічної сфери.

8. Критерій, постулат іманентної придатності до канонічного оформлення атрибутів психологічної сфери людини.

9. Канонічний критерій, постулат наукового аналізу в максимальній повноті екзистенції (життєдіяльності) людини.

Функціоналізм критеріїв (постулатів) канонічної психології як атрибутів перспективної психологічної теорії дає такі узагальнення для обґрунтування канонічного статусу теорії ігрового моделювання життєдіяльності суб'єкта в умовах невизначеності.

Очевидним є те, що зміст академічної дефініції *канон*, чотирьох канонів (критеріїв) наукового пізнання (тлумачення зразків духовної культури за Е. Бетті) незалежно (у працях адептів канонічної психології нами не виявлено посилання на праці Е. Бетті) і повновагомо розгортаються в семантиці критеріїв канонічної психології. Тому ми зосередимося на репрезентації зв'язку основних узагальнень перспективної психологічної теорії ігрового моделювання життєдіяльності суб'єкта в умовах невизначеності (надалі – теорії ігрового моделювання) з критеріями (постулатами) канонічної психології.

Вчинковий канон (канонічний критерій, постулат вчинкової моделі перспективної теорії) в умовах розробки теорії ігрового моделювання має генетичне, системотвірне значення й виконує роль *вихідної методологічної диспозиції*. Логіці вчинкової моделі відповідають концептуальні та експериментальні побудови наведеної теорії на всьому методологічному каскаді «універсальне – загальне – особливе – одиничне – конкретне» у двох вимірах обсягу (мікро-, мезо-, макро- і психології загалом) і чотирьох типах наукових репрезентацій ігрового моделювання (теоретичний, методологічний, прикладний та емпіричний складники науки). Вузловими системотвірними концепт-моделями теорії є: структурно-функціональна матриця ігрового моделювання в умовах невизначеності конкурентного середовища [24]; концепт алгоритму ситуативного ігрового моделювання життєдіяльності, вчинку людини [18], модель універсальної методологічної архітекtonіки утворення психобіотичних систем [20], концепт габітусу як суб'єктної матриці соціальної гри [19], підсумкова онтологічна модель психологічного поля гри [23].

Герменевтичний канон (канонічний критерій, постулат наукового функціоналізму мови) у дис-

курсі теорії ігрового моделювання оприявнюється в її науковому апараті, насамперед у лексиконі теорії. Термінологічно вона суворо відповідає дефініціям, які складають сучасний загальнонауковий та психологічний глосарій. У виборі вихідних положень і побудові термінологічного апарату теорії ігрового моделювання ми використали поняття, які без втрати або нівелювання змісту мають полідисциплінарний характер і конвенційно використовуються психологією та іншими науковими дисциплінами, що досліджують явище гри – математичну теорію ігор, історію, філософію і технологію гри [11; 12; 28–35]. Структура теорії ігрового моделювання базується на основі синтезу дескриптивної методологічної матриці філософських категорій «універсальне – загальне – особливе – одиничне – конкретне» й комплексу теоретичних, методологічних, прикладних та емпіричних репрезентацій результатів психологічного дослідження ігрового моделювання. Відповідному обґрунтуванню присвячено низку праць, які опубліковано раніше [18–26].

Трансцендентний канон (канонічний критерій, постулат трансцендентності психологічного знання) реалізовано в теорії ігрового моделювання насамперед у таких обґрунтованих наукових конструкціях: 1) концепція гри як програми життєдіяльності суб'єкта з виокремленими модусами гри – екзистенційної гри та ігроїда; 2) уточнена концепція тривимірного середовища завдань життєдіяльності суб'єкта залежно від ступеня невизначеності; 3) діапазону поясів наукової концептуалізації відомостей про об'єкт психологічного дослідження, який створено на основі методологічних моделей А. В. Фурмана; 4) логіки історичної еволюції психологічного знання, у яких репрезентація явища й дійсності гри в минулому, *hic et nunc* та в майбутньому є основним науковим завданням; 5) онтологічної моделі психологічного поля гри [20; 23; 25].

Епістемологічний канон (канонічний критерій, постулат іманентної історико-культурної сталості предмета теорії) розвиває й уточнює герменевтичний і трансцендентний канонічні критерії в напрямі ефективного й вичерпного узагальнення результатів історико-психологічного процесу пізнання гри та ігрового моделювання з урахуванням епістемних особливостей типів наукової раціональності й посилення полідисциплінарності дослідження. Це уможливило побудову стрункої системи сучасного психологічного знання з урахуванням максимуму історико-культурної інформації про предмет дослідження, що здійснено й описано нами стосовно явища гри та похідного феномену ігрового моделювання. У перспективній теорії ігрового моделювання обґрунтовується відносно усталений набір своєрідних культурних

взірців поведінки окремих людей, груп, класів (страт), народу загалом, архетипів колективного несвідомого. Насамперед це народні ігри, суттєва більшість яких має тривалу історію свого існування, рольові патерни-ігроформи та інші фінітні сценарії гри, які мають відносно усталений культурний функціоналізм [18–26; 35].

Онтологічний канон (канонічний критерій, постулат онтологічної організації через категорійні схеми і цикли нарративних моделей) у перспективній психологічній теорії ігрового моделювання реалізується як на початковому, так і на завершальному етапах формування теорії. На початковому етапі через застосування наведеного канону визначався базисний предметно-дескриптивний і методологічний апарат дослідження. Наукові здобутки попередніх дослідників відбирали, зважаючи на їх відповідність критеріям онтологічного моделювання. Тобто такий матеріал мав становити пізнавально повногаомий, гармонійно структурований, оптимально вичерпний, логічно урівноважений, герменевтично когерентний, епістемно релевантний, конструктивно зрозумілий знаннєвий субстрат наукової інформації про явище-об'єкт психологічного дослідження станом на час його здійснення. Виконання онтологічного канону в подальшому забезпечувало конструктивність процесу дослідження і в підсумку формування психологічної теорії ігрового моделювання, основу якої становить онтологічна модель психологічного поля гри [20; 23; 25]. Відповідно до онтологічного канону лексикон перспективної теорії ігрового моделювання будується у формі тезаурусу або базової форми онтологічної моделі. У формат наукової теорії такий тезаурус розлого упросторюється через застосування інших засобів і закономірностей онтологічного моделювання (термін / поняття, атрибут поняття, відношення понять, клас / множина термінів / понять, аксіоми / правила / обмеження понять та їх відношень, екземпляр тощо) [20; 22; 23; 25].

Феноменологічний канон у змісті перспективної психологічної теорії ігрового моделювання реалізовано через атрибутивність для відповідних різнорівневих теоретичних побудов трьох площин людського буття: індивідуально-психологічної, соціальної та суспільно-історичної життєдіяльності людини. Теорію ігрового моделювання створено на зразках соціалізації суб'єкта через ігровий зміст і форми життєдіяльності, але не в класичному розумінні підходів вікової та педагогічної психології періоду домінування діяльнісної парадигми, а в сенсі екзистенційного програмного значення гри [18–26].

У поєднанні першочергово з феноменологічним канонам у теорії ігрового моделювання як канонічна основа дослідження реалізується вчин-

кова модель. Репрезентації індивідуально-психологічної, соціальної та суспільно-історичної життєдіяльності людини, які ґрунтуються на явищі гри, аналізуються відповідно логіці й сутності фаз учинку. На такому підході побудовано та обґрунтовано концепцію гри як програми життєдіяльності суб'єкта та ідею про модуси гри – екзистенційну гру та ігроїд [20; 21; 23].

Аналіз свідчить, що *канонічний критерій, постулат атрибутивності прагнення людини володіти світом через активність її психологічної сфери* в дискурсі ігрового моделювання проявляється вже в перших наукових працях, що присвячені явищу гри. Дослідження ігрового моделювання засвідчило доцільність та релевантність побудови відповідної теорії на основі феномену домінування гри як виду провідної діяльності в життєдіяльності людини, психологічного синтезу відповідної наукової інформації інших дисциплін з подальшим формуванням нового психологічного знання. Теоретичне дослідження ігрового моделювання, аналіз емпіричних репрезентацій його різноманітних проявів свідчить, що гра як явище має виразну екзистенційну природу та структуру й поширюється на весь життєвий шлях людини і соціальних систем [22; 23; 25; 26].

Критерій, постулат іманентної придатності до канонічного оформлення атрибутів психологічної сфери людини (характер, життєвий шлях, психічні процеси і явища, особистість, габітус, воля, емоції й почуття, психічне життя загалом тощо) перебуває в історичній основі психології як інституціоналізованого культурного явища та засобу пізнання, що становить науковий базис розробки перспективної психологічної теорії ігрового моделювання [18–26] і робить указаний канон атрибутивним для будь-якого дослідницького проекту і його результату.

Зміст *канонічного критерію, постулату наукового аналізу в максимальній повноті екзистенції (життєдіяльності) людини* частково збігається зі змістом трансцендентного, епістемологічного та феноменологічного канонів. Водночас окремий статус наведеного канонічного критерію зумовлюється: 1) пріоритетом актуальних здобутків дослідника порівняно з іншими результатами історико-психологічного процесу пізнання об'єкта дослідження (епістемологічний канон); 2) домінуванням прогностично-нормативного аспекту актуального дослідження порівняно з його констатувально-дескриптивним аспектом (трансцендентний канон); 3) універсальністю здобутих теоретичних побудов (концептів, моделей) для всіх трьох площин людського буття: індивідуально-психологічної, соціальної та суспільно-історичної життєдіяльності людини (феноменологічний канон). Наведений критерій ми намагалися

враховувати максимально повно протягом усього періоду дослідження, про що свідчить шерек публікацій [18–26].

Результати обґрунтування відповідності теорії ігрового моделювання життєдіяльності суб'єкта в умовах невизначеності критеріям канонічної психології, уточнення змісту цих критеріїв та обрання їх методологічними осно-

вами репрезентації нового психологічного знання дають змогу продовжувати модернізацію наукового апарату національної психології. Актуальним напрямом подальших психологічних досліджень вважаємо побудову та обґрунтування завершеного проекту канонічної теорії ігрового моделювання життєдіяльності суб'єкта в умовах невизначеності.

ЛІТЕРАТУРА

1. Басюк, Т. М., Досін, Д. Г. & Литвин, В. В. (2017). *Онтологічний інжиніринг*. Львів : Видавництво Львівської політехніки.
2. Ловка, О. В. (2019). *Загальна психологія. Теоретико-методологічні основи науки*. Борисенко, Л. А., Музичко, Л. В. & Ловка, О. В. (Ред.). Київ : КНЕУ.
3. Мельник, О. А. (2014). *Формування предметної області психологічної науки. Становлення психологічної думки в Україні: провідні ідеї та історія розвитку*. Сердюк, Л. З., Рождественський, Ю. Т. & Турбан, В. В. (Ред.). Київ, Кіровоград : Імекс-ЛТД.
4. М'ясоїд, П. А. (2016). *Психологічне пізнання : історія, логіка, психологія*. Київ : Либідь.
5. Петрушенко, В. Л. (2024). *Психологічна онтологія*. Львів : Новий Світ-2000.
6. Роменець, В. А. (1995). *Основи психології*. Татенко, В. О., Титаренко Т. М. & Киричук, О. В. Київ : Либідь.
7. Роменець, В. А. (2016). *Академік В. А. Роменець*. В. А. Роменець, А. В. Фурман, П. А. М'ясоїд & Л. О. Шатирко (Ред.). Київ : Либідь.
8. Роменець, В. А. (2012). *Психологія вчинку*. Балл, Г. О., Татенко В. О. & Фурман, А. В. (Ред.). Київ : Либідь.
9. Роменець, В. А. & Маноха, І. П. (2017). *Історія психології ХХ століття*. Київ : Либідь.
10. Роменець В. А. (2006). *Вчинок і постання канонічної психології. Людина. Суб'єкт. Вчинок*. Фурман, А. В., М'ясоїд, П. А. & Татенко, В. О. (Ред.). Київ : Либідь.
11. Степанов, О. М. (2006). *Психологічна енциклопедія*. Київ: «Академвидав».
12. *Філософський енциклопедичний словник* (2002). Київ: Абрис.
13. Фурман, А. В. (2016). *Ідея і зміст професійного методологування*. Тернопіль : ТНЕУ.
14. Фурман, А. В. (2022). Методологічна оптика як інструмент мислевчинення. *Психологія і суспільство*, 2. 6–48. <https://doi.org/10.35774/pis2022.02>
15. Фурман А. В. (2019). Метатеоретична реконструкція предметного поля канонічної психології. *Психологія особистості*, 1. 5–21. <https://doi.org/10.15330/ps.10.1.5-21>
16. Фурман А. В. (2019). Методологія як сфера науки, мислєдіяльності, методологування. *Методологія та психологія гуманітарного пізнання*. С. К. Шандрюк, С. К., Ревасевич, І. С. & Фурман, А. В. (Ред.). Тернопіль: ТНЕУ.
17. Фурман, А. В. (2019). Методологічна схема відновлення предметного поля канонічної психології. *Вітакультурний млин*, 21. 4–27.
18. Хайрулін, О. М. (2019). Каскад ігрового моделювання життєдіяльності суб'єкта. *Психологія і суспільство*, 2. 66–97. <https://doi.org/PSM.2019.1-2.001>
19. Хайрулін, О. М. (2023). Габітус як суб'єктна матриця соціальної гри. *Психологія і суспільство*, 1. 79–101. <https://doi.org/10.35774/pis2019.03.073>
20. Хайрулін, О. М. (2020). Гра як психологічна програма життєдіяльності суб'єкта. *Психологія і суспільство*, 4. 24–53. <https://doi.org/10.35774/pis2020.04.024>
21. Хайрулін, О. М. (2021). Діапазон розвивального потенціалу гри як суб'єктної програми. *Психологія і суспільство*, 1. 82–116. <https://doi.org/10.35774/pis2020.04.024>.
22. Хайрулін, О. М. (2024). Ігрове моделювання життєдіяльності людини як предмет психологічного дослідження. *Науковий журнал «Габітус»*, 57. 73–79. <https://doi.org/10.32782/2663-5208.2024.57.11>
23. Хайрулін, О. М. (2023). Онтологічне моделювання психологічного поля гри. *Психологія і суспільство*, 2. 106–141. <https://doi.org/10.35774/pis2023.02.106>
24. Хайрулін, О. М. (2018). Психологічні виміри ігрового моделювання у військовій справі. *Психологія і суспільство*, 1-2. 83–108.
25. Хайрулін, О. М. (2021). *Психологія ігрового моделювання соціального життя суб'єкта*. Тернопіль : ЗУНУ.
26. Хайрулін, О. М. Репрезентації ігрового моделювання життєдіяльності людини. *Психологічні перспективи*, 43. 161–186. <https://doi.org/10.29038/2227-1376-2024-43-kha>

27. Чепелева, Н. В. (2009). *Проблеми психологічної герменевтики*. Зарецька, О. А., Титаренко Т. М. & Чепелева, Н. В. (Ред.). Київ : Видавництво Національного педагогічного університету ім. М. П. Драгоманова.
28. *Games of Strategy*. (2015). Avinash, Dixit, Susan, Skeath & David Reiley. W. W. Norton & Company Inc.
29. *Gamification. Encyclopedia of Information Science and Technology*. (2015). Volume IV. Categories: Ed-Geo. IGI Global.
30. Gundolf S. Freyermuth. (2015). *Games. Game Design. Game Studies: An Introduction*. Transcript Verlag, Bielefeld, Germany.
31. *Oxford Advanced Learner's Dictionary of Current English* (6th edition) (2000). Oxford : Oxford University Press.
32. Reber, A.S. (1995). *The Penguin dictionary of psychology* (2nd ed.). Harmondsworth : Penguin.
33. Schell, Jesse. (2008). *The Art of Game Design. A Book of Lenses*. Morgan Kaufmann Publishers.
34. Schultz, Duane P. & Schultz Sydney E. (2008). *A History of Modern Psychology*. Thomson Learning, Inc.
35. *The Enciclopedia of Games*. (1998). Aurum Press. Amber Books.
36. VandenBos & Gary, R. (2015). *APA dictionary of psychology* (1st ed.). American Psychological Association.

REFERENCES

1. Basiuk, T.M., Dosin, D.H. & Lytvyn, V.V. (2017). *Ontolohichniy inzhynirynh. [Ontological engineering]*. Lviv : Vydavnytstvo Lvivskoi politekhniki [in Ukrainian].
2. Lovka, O. V. (2019). *Zahalna psykholohiia. Teoretyko-metodolohichni osnovy nauky. [General Psychology. Theoretical and methodological foundations of science]*. Borysenko, L. A., Muzychko, L. V. & Lovka, O. V. (Red.). Kyiv : KNEU [in Ukrainian].
3. Melnyk O.A. (2014). *Formuvannia predmetnoi oblasti psykholohichnoi nauky. Stanovlennia psykholohichnoi dumky v Ukraini: providni idei ta istoriia rozvytku. [Formation of the subject area of psychological science. Formation of psychological thought in Ukraine: leading ideas and development]*. Serdiuk, L. Z., Rozhdestvenskyi, Yu.T. & Turban, V. V. (Red.). Kyiv, Kirovohrad : Imeks-LTD [in Ukrainian].
4. Miasoid, P.A. (2016). *Psykholohichne piznannia : istoriia, lohika, psykholohiia. [Psychological knowledge: history, logic, psychology]*. Kyiv : Lybid. [in Ukrainian].
5. Petrusenko, V.L. (2024). *Psykholohichna ontolohiia. [Psychological ontology]*. Lviv : Novyi Svit-2000. [in Ukrainian].
6. Romenets, V.A. (1995). *Osnovy psykholohii. [Basics of psychology]*. Tatenko, V.O., Tytarenko T.M. & Kyrychuk, O.V. Kyiv : Lybid. [in Ukrainian].
7. Romenets, V.A. (2016). *Akademik V. A. Romenets. [Academician V.A. Romenets]*. V.A. Romenets, A.V. Furman, P.A. Miasoid & L.O. Shatyrko (Red.). Kyiv : Lybid [in Ukrainian].
8. Romenets, V.A. (2012). *Psykholohiia vchynku. [Psychology of action]*. Ball, H.O., Tatenko V.O. & Furman, A.V. (Red.). Kyiv : Lybid [in Ukrainian].
9. Romenets, V.A. & Manokha, I.P. (2017). *Istoriia psykholohii XX stolittia. [History of psychology of the 20th century]*. Kyiv : Lybid [in Ukrainian].
10. Romenets V.A. (2006). *Vchynok i postannia kanonichnoi psykholohii. Liudyna. Subiekt. Vchynok. [The act and state of canonical psychology. Man. Subject. Act]*. Furman, A.V., Miasoid, P.A. & Tatenko, V.O. (Red.). Kyiv : Lybid [in Ukrainian].
11. Stepanov, O. M. (2006). *Psykholohichna entsyklopediia. [Psychological encyclopedia]*. Kyiv: «Akademydav». [in Ukrainian].
12. *Filosofskiy entsyklopedychnyi slovnyk. [Philosophical Encyclopedic Dictionary]*. (2002). Kyiv: Abrys. [in Ukrainian].
13. Furman, A.B. (2016). *Ideia i zmist profesiinoho metodolohuvannia. [The idea and content of professional methodology]*. Ternopil : TNEU. [in Ukrainian].
14. Furman, A. V. (2022). *Metodolohichna optyka yak instrument myslevchynennia. [Methodological optics as a thinking tool]. Psykholohiia i suspilstvo – Psychology and Society, 2. 6–48. <https://doi.org/10.35774/pis2022.02> [in Ukrainian]*.
15. Furman A.V. (2019). *Metateoretychna rekonstruktsiia predmetnoho polia kanonichnoi psykholohii. [Metatheoretical reconstruction of the subject field of canonical psychology]. Psykholohiia osobystosti – Psychology of Personality, 1. 5–21. <https://doi.org/10.15330/ps.10.1.5-21> [in Ukrainian]*.
16. Furman A.V. (2019). *Metodolohiia yak sfera nauky, myslediialnosti, metodolohuvannia. [Methodology as a field of science, thinking, methodology]. Metodolohiia ta psykholohiia humanitarnoho piznannia. Methodology and psychology of humanitarian knowledge. Shandruk, S.K., Revasevych, I.S. & Furman, A.V. (Red.). Ternopil: TNEU [in Ukrainian]*.

17. Furman, A.V. (2019). Metodolohichna skhema vidnovlennia predmetnoho polia kanonichnoi psykholohii. [Methodological scheme of restoration of the subject field of canonical psychology]. *Vitakulturnyi mlyn – Vitakulturny mill*, 21. 4–27 [in Ukrainian].
18. Khairulin, O.M. (2019). Kaskad ihrovoho modeliuвання zhyttiediialnosti subiekta. [Cascade of subjects vital game modeling]. *Psykholohiia i suspilstvo – Psychology and Society*, 2. 66–97. <https://doi.org/PSM.2019.1-2.001> [in Ukrainian].
19. Khairulin, O.M. (2023). Habitus yak subiektna matrytsia sotsialnoi hry. [Habitus as subject's matrix of the social game]. *Psykholohiia i suspilstvo – Psychology and Society*, 1. 79–101. <https://doi.org/10.35774/pis2019.03.073> [in Ukrainian].
20. Khairulin, O.M. (2020). Hra yak psykholohichna prohrama zhyttiediialnosti subiekta. [Game as psychological program of subject's vital activity]. *Psykholohiia i suspilstvo – Psychology and Society*, 4. 24–53. <https://doi.org/10.35774/pis2020.04.024> [in Ukrainian].
21. Khairulin, O. M. (2021). Diapazon rozvyvalnoho potentsialu hry yak subiektnoi prohramy. [Range of developing's potential of game as subject's program]. *Psykholohiia i suspilstvo – Psychology and Society*, 1. 82–116. <https://doi.org/10.35774/pis2020.04.024> [in Ukrainian].
22. Khairulin, O.M. (2024). Ihrove modeliuвання zhyttiediialnosti liudyny yak predmet psykholohichnoho doslidzhennia. [Game modeling of human vital activity as the subject of psychological research]. *«Habitus»*, 57. 73–79. <https://doi.org/10.32782/2663-5208.2024.57.11> [in Ukrainian].
23. Khairulin, O.M. (2023). Ontolohichne modeliuвання psykholohichnoho polia hry. [Ontological designing of the games psychological space]. *Psykholohiia i suspilstvo – Psychology and Society*, 2. 106–141. <https://doi.org/10.35774/pis2023.02.106> [in Ukrainian].
24. Khairulin, O.M. (2018). Psykholohichni vymiry ihrovoho modeliuвання u viiskovii spravi. [Psychological measurements of game modeling in warfare]. *Psykholohiia i suspilstvo – Psychology and Society*, 1–2. 83–108 [in Ukrainian].
25. Khairulin, O. M. (2021). *Psykholohiia ihrovoho modeliuвання sotsialnoho zhyttia subiekta. [Psychology of game modeling of subject's social life]*. Ternopil : ZUNU [in Ukrainian].
26. Khairulin O.M. Rerezentatsii ihrovoho modeliuвання zhyttiediialnosti liudyny. [Game modeling representations of human life activity in uncertainty conditions]. *Psykholohichni perspektyvy – Psychological Perspectives*, 43. 161–186. <https://doi.org/10.29038/2227-1376-2024-43-kha> [in Ukrainian].
27. Chepelieva, N.V. (2009). *Problemy psykholohichnoi hermenevtyky. [Problems of psychological hermeneutics]*. Zaretska, O.A., Tytarenko T.M. & Chepelieva, N.V. (Red.). Kyiv : Vydavnytstvo Natsionalnoho pedahohichnoho universytetu im. N.P. Drahomanova [in Ukrainian].
28. *Games of Strategy*. (2015). Avinash, Dixit, Susan, Skeath & David Reiley. W. W. Norton & Company Inc.
29. *Gamification. Encyclopedia of Information Science and Technology*. (2015). Volume IV. Categories: Ed-Geo. IGI Global.
30. Gundolf S. Freyermuth. (2015). *Games. Game Design. Game Studies: An Introduction*. Transcript Verlag, Bielefeld, Germany.
31. *Oxford Advanced Learner's Dictionary of Current English* (6th edition) (2000). Oxford : Oxford University Press.
32. Reber, A.S. (1995). *The Penguin dictionary of psychology (2nd ed.)*. Harmondsworth : Penguin.
33. Schell, Jesse. (2008). *The Art of Game Design. A Book of Lenses*. Morgan Kaufmann Publishers.
34. Schultz, Duane P. & Schultz Sydney E. (2008). *A History of Modern Psychology*. Thomson Learning, Inc.
35. *The Enciclopedia of Games*. (1998). Aurum Press. Amber Books.
36. VandenBos & Gary, R. (2015). *APA dictionary of psychology (1st ed.)*. American Psychological Association.